

УДК 1(091): 340.12

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Марія Альчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Розглянуто важливість викладання філософії права для студентів філософських та юридичних факультетів. Висвітлено головні підходи до розкриття суті права та становлення предмета науки з античних часів і до наших днів. Зазначено необхідність дослідження праць філософів і правознавців кінця XIX – початку XX ст. та сучасних науковців, які розробили основні поняття, підходи до вивчення філософсько-правових проблем. Виокремлено історію української філософії права, її представників та головні проблеми дослідження кінця XIX – початку XX ст. Наголошено на значущості подальшого вивчення та перспективність досліджень наукового доробку Б. Кістяківського, Є. Спекторського, Ф. Тарановського, А. Фатєєва, К. Яроша, які заклали підвалини української історії філософії права.

Ключові слова: історія філософії права, українська філософія права, історико-філософський підхід, предмет, проблеми, суть права.

ВСТУП

У дев'яностих роках XX століття з проголошенням незалежності української держави запроваджують навчальні курси з філософії права у вищих навчальних закладах. В. Бабкін, А. Баумейстер, В. Бачинін, В. Бігун, О. Бандура, М. Братасюк, О. Гришук, Д. Гудима, М. Дамірлі, Л. Депенчук, К. Жоль, А. Козловський, М. Костицький, В. Кузнецов, Ю. Лобода, С. Максимов, Л. Петрова, П. Рабінович, С. Сливка, В. Шкода досліджують історію філософсько-правової думки в Україні, філософсько-правову методологію, онтологію права, гносеологію права, аксіологію права, філософію прав людини. У монографіях, дисертаціях, енциклопедіях, наукових статтях, навчальних посібниках розкривають історію філософії права, методологію і предмет науки, співвіднесення філософії права і теорії права, актуальні філософсько-правові проблеми.

На сьогодні досить вагомим є викладання філософії права в Україні. Філософія права не ставить за мету вирішувати конкретні проблеми юриспруденції, а лише допомагає дослідникам – філософам чи юристам – чіткіше усвідомити власну позицію, впорядкувати знання, по-новому подивитись на свій предмет. Зокрема, фундаментальні проблеми правознавства вирішуються чи принаймні обґрунтовуються саме на філософському рівні. У цьому полягає складність такого феномену, як право, і така особливість визначає фундаментальну роль філософії права в системі правознавства як загальнометодологічної дисципліни.

Мета статті – висвітлити історико-філософський підхід у дослідженні філософсько-правових проблем, в основу якого покладено філософський підхід до аналізу суті права.

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД

Науковці виокремлюють два важливі підходи в обґрунтуванні науки філософії права – історичний та сучасний. Історичний підхід ґрунтується на тому, що ці проблеми завжди хвилювали людство протягом усього його існування. Філософія права – стародавня наука, яка має багату історію. Філософсько-правові погляди характерні для філософів Давньої Індії та Давнього Китаю.

Епоха античності характеризується філософсько-правовими вченнями грецьких і римських мислителів. Відомо, що Гомер (кінець II тис. до н. е.) використовував поняття “справедливість” (діке), “правда”, “звичай”, “звичаєве право” (теміс), “закон” (номос). Гесіод (VII ст. до н. е.) стверджував єдність справедливості й закону. У досократівський період проблеми моралі та права грецькі мислителі змішували і розкривали через логос, космос, долю. Крилаті вислови “семи мудреців” – Солона, Біанта, Клеобула, Хілона, Періандра, Піттака, Фалеса (VI ст. до н. е.) – доводили важливість взаємозв’язку справедливості та права. Геракліт (530–470 р. до н. е.) вважав, що Логос допомагає людині дотримуватись міри і справедливості, які відкривають шлях до космічної гармонії. Він започаткував природно-правову концепцію, що Логос є всезагальним законом природи. У школі софістів відбулося виокремлення людини із природного світу. За Протагором (484–411 до н. е.), “людина – міра всіх речей”: із позиції договору між людьми встановлюються правопорядок і закони. Антифонт, Горгій, Гіпій розрізняли “неписану справедливість” і “писаний закон”, надаючи перевагу природі (фюзис), а не закону (номос). Проголошена софістами відносність усього поширювалася на всі підвалини класичного давньогрецького суспільства, демонструвала умовність державних законів, правових норм і моральних оцінок.

Вчення Сократа (469–399 р. до н. е.) ґрунтується на переконанні, що зло походить від незнання і що головне завдання мудреця зводиться до встановлення шляхом діалогу справжніх добра і справедливості. Отже, знання добра та справедливості стає джерелом добродійної діяльності кожної людини.

Проблеми справедливості досліджено у творах класиків античної філософії – Платона (427–347 до н. е.) й Аристотеля (384–322 до н. е.). Уже в діалозі “Держава” Платона філософсько-правовий дискурс справедливості простежуємо в контексті його метафізичного вчення про дві реальності – два світи (видимий і невидимий), а також і у вченні про благо – як умову пізнання соціальних процесів. За Платоном, досконалою є лише та держава, яка прямує до блага і справедливості. Він виділяв три чесноти – мудрість, мужність і розсудливість, єдність яких дає вищу чесноту – справедливість, що веде до блага держави. У діалозі “Закони” філософ розкрив особливість ідеальної держави: закони мають повністю регулювати життя громадян (від народження і до смерті). Отже, вся життєдіяльність громадян нормується, а закони мають захистити суспільство від руйнівних впливів, бо вони несуть лише благо для всіх.

Аристотель, учень Платона, не лише розвинув погляди вчителя на державу як важливий засіб забезпечення благополучного суспільного життя, а й збагатив світовий досвід ученням про два види справедливості: урівнювану (як арифметична рівність та співмірність злочину і покарання) та розподільчу справедливість (як соціальна рівність – геометрична

рівність і співмірність частин суспільного багатства). Суспільна природа людини узгоджується з державою, адже без чесноти та розсудливості вони не зможуть діяти правильно. “Мужність, справедливість і розсудливість мають у державі те саме значення і той самий вигляд, які вони мають у кожній людині, й лише за наявності цих якостей людина вважається справедливою, розсудливою та скромною” [2, с. 181]. Рациональні характеристики людини поширюються на суспільство, стають основою його впорядкування, втілюються у державі як “спілкуванні вільних людей”. Аристотель розглядав право, закон і політику як засоби здійснення розумної діяльності, тобто такої, яку досягають засвоєнням знань і досвіду попередніх поколінь та дотриманням традицій. Він розділяв право на природне (незмінне) та умовне (волевстановлене), зафіксоване у звичаях і нормах. Учення філософа значно вплинуло на становлення європейської морально-правової думки.

Цицерон (106–43 до н. е.) ґрунтовно розробив учення про право і закон із позиції природного права у своїх працях “Про закони”, “Про державу”. За своєю природою, людина прагне справедливості, тому творити справедливий суспільний порядок є природним правом. Він сформулював важливий правовий принцип – право, встановлене законом, однакове для всіх. Отже, природне право – вищий Закон, який вічний і виникає раніше за писаний закон. Держава – це загальний правопорядок, що, за своєю природою, втілює справедливість і право. Можна підсумувати, що в епоху античності закладено важливі філософсько-правові засади: ідею природного права; ідею правової рівності; правову концепцію права; виокремлення ідеального права; поділ на природне і позитивне право; політичне право – природне й умовне; писане право – публічне і приватне.

Історико-філософський аналіз правових поглядів філософів дає підстави стверджувати, що у творчості майже всіх видатних філософів проблеми історії філософії права посідають вагомe місце. Це притаманно філософам періоду середньовіччя – Ав. Блаженному, Т. Аквінському. Філософи у своїх працях розкривали предмет філософії права, ідеї природного і позитивного права, справедливість, свободу, права людини.

У XVI–XVIII століттях – період Нового часу і Просвітництва – в Європі відбувся інтенсивний розвиток філософсько-правової думки. Г. Гроцій (1583–1645), Ю. Ліпсій (1547–1605), Т. Гобс (1588–1679), С. Пуфендорф (1632–1694) досліджували філософсько-правові проблеми. Так, у період Нового часу виникає новий напрям – школа природного права. Започаткував школу Г. Гроцій – голландський політик, дипломат і юрист. Він розкрив закони природного права, які є вічними, бо беруть початок у розумній природі людини. У праці “Про право війни і миру” Г. Гроцій розробив концепцію суспільного договору, а в основу права поклав справедливість, яка мала потребу діяти згідно зі совістю, суспільною думкою та благоволінням Бога. Вагомими для розвитку філософії права є концепції англійських філософів – Т. Гобса, Дж. Лока. За Т. Гобсом, важливим є природний закон (*lex naturalis*), який виходить із природного права (*jus naturale*) – свободи людини робити все, що має доповнюватись обов’язком. Дж. Лок (1632–1704) зробив вагомий внесок у розвиток політичної доктрини лібералізму. Природний стан суспільства – це рівність і свобода (а не свавілля), в якому права громадян і влади узгоджені та взаємні. Важливою є ідея про поділ влади на законодавчу, виконавчу і федеративну для впорядкування суспільства, яку розкрито у праці “Два трактати про правління”.

І. Кант (1724–1804) започаткував погляд на людину як на самодостатній і самодетермінований чинник світу, а також вплинув на становлення загальних поглядів на право і

державу послідовників (кантіанців і неокантіанців) та сучасних постмодерних теоретичних концепцій. У його філософській концепції найбільшу увагу зосереджено на гуманістичному розумінні людини і природного права. Філософ стверджував, що визначення поняття і предмета права є складним, адже воно належить до філософських понять, в основу якого покладено принцип свободи. “Право – це сукупність умов, за яких сваволя однієї (особи) сумісна зі сваволею другої з позиції всезагального закону свободи” [4, с. 139]. Ю. Кушаков наголошує на важливості філософсько-правового вчення І. Канта, яке недостатньо досліджене, розвинуте й оцінене в українській філософії та юриспруденції. Можливо, вплинула недостатньо аргументована критика філософсько-правових поглядів І. Канта німецькими філософами – Г. Гегелем і А. Шопенгауером. Та “саме у Канта ми знаходимо цілісне філософсько-правове вчення, яке найбільш повно концептуалізувало правові ідеали майбутньої ліберальної цивілізації і яке може ще й сьогодні докорінно змінити бачення права, його сенс і призначення в житті людей” [6, с. 96]. Такі суттєві характеристики права, як справедливність, свобода, рівність, права і гідність людини та інші, є водночас найважливішими філософськими проблемами. Отже, право як сфера людської діяльності тісно пов’язане з філософією.

Від XIX століття проблеми науки про право вчені розглядають як філософію права. В історії філософсько-правової думки існували різні підходи до визначення філософії права та її предмета. Так, наприклад, Г. Гегель (1770–1831) вважав її філософською наукою про право, предметом якої є “ідея права, поняття права і його здійснення” [3, с. 17]. Проблеми філософії права системно досліджувалися і стали самостійною філософською сферою у працях Г. Гегеля. Він у 1820 р. видав свою знамениту працю “Основи філософії права”, значущість якої збереглась дотепер. Праця вагома також тому, що становить собою синтез філософських і політико-правових досліджень у XIX ст. Філософ розглядав державу як найрозвинутішу дійсність свободи. У класичній філософії права, вершину якої становить учення Г. Гегеля, ідею права розуміють як свободу. Система права – це царство реалізованої свободи. У системі Г. Гегеля філософія права – не просто частина одного з фундаментальних розділів філософії, по суті, вона охоплює всю соціально-філософську проблематику. До цієї праці звертаються і сучасні філософи, і політологи, і правознавці, і соціологи, оскільки вона актуальна для розв’язання важливих проблем у розбудові правової держави.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Важливо висвітлити становлення історії української філософії права та головні завдання основних періодів, внесок професорів Києво-Могилянської академії, київської духовної академічної філософії, університетів Св. Володимира у Києві, Харківського, Новоросійського (Одеського), Львівського, а також правознавців С. Дністрянського, Б. Кістяківського, О. Огоновського, Є. Спекторського, В. Старосольського, Ф. Тарановського, А. Фатєєва, П. Юркевича, К. Яроша.

Теоретичною основою дослідження також є праці філософів і правознавців кінця XIX – початку XX ст. та сучасних науковців, які розробили основні поняття, підходи до вивчення філософсько-правових проблем. Значущість вивчення історико-філософської спадщини українських філософів права зумовлена необхідністю концептуального осмислення проблем філософії права, розвитку сучасного правознавства. Наукові доробки аналізують важливі аспекти методології пізнання і дослідження філософії права.

Творчий доробок і значимість особи Б. Кістяківського у контексті західноєвропейської культури розглядає Н. Поліщук. Вона звертає увагу на те, що період творчості філософа потрібно вивчати у контексті “локального інтелектуального наративу” [8, с. 277]. Так, період кінця XIX – початку XX століть характеризується розмаїттям західноєвропейського мислення, яке притаманне Б. Кістяківському та виокремлює його інтелектуальні надбання і значущість у розвитку української національної культури.

У листах до Б. Кістяківського Ф. Тарановський зазначав важливість видання його ґрунтовної праці для правової науки та як цінного джерела для написання підручників, у викладацькій діяльності. Вчений згадував, що Б. Кістяківський друкував книгу “Науку про право. Методологічний вступ до філософії права”. Також Є. Спекторський, А. Фатєєв відзначали необхідність відродження видання журналу “Юридический Вестник” Б. Кістяківським, який виділявся “цінним даром – “духом” праворозуміння і відчуттям права – як живої, животворящої та творчої сили” [5, П. 97]. На думку Ф. Тарановського, його наукові дослідження характеризуються достовірністю, об’єктивністю та ґносеологічним і методологічним плюралізмом.

Філософсько-правова концепція Б. Кістяківського зацікавлює не лише в історичному значенні, але й у становленні сучасної української філософії права. С. Максимов зазначає, що “філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського мають не лише історичний інтерес, але й фундаментальне значення для формування сучасної національної філософії права” [7, с. 126].

У 2002 році заснована громадська організація “Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії”. Мета діяльності асоціації – формувати засади правничих і соціальних наук, що ґрунтуються на ідеях верховенства права, демократії та прав людини. Українська асоціація ввійшла на правах національної секції до Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії (IVR). Із 2003 року видається міжнародний теоретичний журнал “Проблеми філософії права”. На сторінках часопису відбувається дискусія між філософами і правниками щодо співвідношення філософії права та загальної теорії держави і права, філософсько-правової методології, дуалізму природного та позитивного права, протиставлення права і закону. У Львові з 2005 року відбувається щорічний всеукраїнський круглий стіл “Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)”. Уже відбулося сім засідань, в яких взяли участь учені-фахівці у сфері філософії права, правознавці, юристи-практики (їхні статті опубліковано в наукових збірниках). На юридичному факультеті створено Лабораторію дослідження теоретичних проблем прав людини та кафедру теорії та філософії права, завдяки яким уже традиційно обговорюють та вирішують питання антропології права, прав людини. Львівський університет започаткував антрополого-правові дослідження в Україні. Можна стверджувати, що у Львові створено філософсько-правову школу з антропології права.

ВИСНОВКИ

Викладання філософії права важливе для студентів філософського та юридичного факультетів. Цілком очевидно, що вміння усвідомити гуманістичний зміст своєї діяльності, по-філософськи обґрунтувати власну теоретичну позицію й ухвалити практичне рішення є ознакою високого професіоналізму і громадянської позиції майбутніх фахівців. Таке обґрунтування, особливо у сфері практичних рішень, не завжди усвідомлюють, однак воно

значною мірою визначається домінуючими настановами світогляду особи, на формування якої повинна впливати філософія права. Спроби вирішувати фундаментальні теоретичні проблеми юриспруденції без філософського обґрунтування призводять, зазвичай, до релятивізму чи догматизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альчук М. Філософія права Богдана Кістяківського: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010.
2. Аристотель. Політика. К.: Основи, 2000.
3. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство. К.: Юніверс, 2000.
4. Кант И. Метафизика нравов в двух частях (1797) // Сочинения в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 1. С. 107–304.
5. Кистяковский Богдан Александрович. Государственный Исторический Музей (ГИМ) (Москва), ф. 108, 7 ед. хр., 1822–1915.
6. Кушаков Ю. Філософія права І. Канта та сучасність // Філософська думка, 2005. №1. С. 94–122.
7. Максимов С. Кістяківський – видатний український філософ права // Вісник Академії правових наук України, 1997. № 1. С. 126–136.
8. Полищук Н. Плюралістична методологія Б. Кістяківського у контексті західно-європейської інтелектуальної культури початку ХХ ст. Виміри людського буття: логіка, методологія, семіотика культури // Філософські діалоги. К., 2009. Вип. 1. С. 276–288.

Стаття надійшла до редколегії 5.09.2011

Прийнята до друку 25.01.2012

PHILOSOPHY OF LAW IN THE CONTEXT OF THE UNIVERSITY EDUCATION

Mariya Alchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

The article considers the importance of teaching the philosophy of law for students of philosophy and law schools. The major approaches to the disclosure of the nature of law and becoming the subject of science from ancient times to the present days are highlighted. The need to study the works of philosophers and lawyers of the late XIX-th - early XX-th cc. and of the modern scientists who developed the basic concepts and approaches to the study of philosophical and legal problems are pointed out. A history of the Ukrainian philosophy of law, its representatives and major research problems of the late XIX-th – early XX-th cc. are picked out. An impor-

tance of further study and research perspectives of the scientific heritage of B. Kistyakivskiyi, E. Spektorskiy, F. Taranovskiy, A. Fateyev, K. Yarosh, who laid the foundations of the Ukrainian history philosophy of law are marked.

Key words: history of philosophy of law, Ukrainian philosophy of law, the historical and philosophical approach, the subject, the problems, the essence of law.

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА В КОНТЕКСТЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мария Альчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Рассмотрено важность преподавания философии права для студентов философских и юридических факультетов. Освещены основные подходы к раскрытию сущности права и становления предмета науки с античных времен и до наших дней. Указана необходимость исследования трудов философов и правоведов конца XIX – начала XX вв. и современных ученых, которые разработали основные понятия, подходы к изучению философско-правовых проблем. Выделены история украинской философии права, ее представители и главные проблемы исследования конца XIX – начала XX вв. Отмечена значимость дальнейшего изучения и перспективность исследований научного наследия Б. Кистяковского, Е. Спекторского, Ф. Тарановского, А. Фатеева, К. Яроша, которые заложили основы украинской истории философии права.

Ключевые слова: история философии права, украинская философия права, историко-философский подход, предмет, проблемы, сущность права.